

Σταυρούλα Τσινόρεμα

Ίόλη Πατέλλη, *Νόημα και Πράξη: Προϋποθέσεις της Ριζικής Μετάφρασης και Έρμηνείας*, Αθήνα, Έξάντας, 1991, σελ. 242.

Στό βιβλίο *Νόημα και Πράξη* ή Ίόλη Πατέλλη πραγματεύεται τις θεωρίες της ριζικής μετάφρασης (radical translation) και της ριζικής έρμηνείας (radical interpretation) του W.V. Quine και του Donald Davidson, δύο από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της σύγχρονης αμερικανικής αναλυτικής φιλοσοφίας. Τό έρμηνευτικό στρατήγημα της Ί. Πατέλλη είναι διττό: άφενός αναπτύσσει τις σχετικές θεωρίες του Quine και του Davidson και άποσαφηνίζει καίρια έρμηνευτικά προβλήματά τους: άφετέρου υποβάλλει σέ κριτικό έλεγχο όρισμένες θεμελιώδεις παραδοχές τους. Στόν πυρήνα της προβληματικής της συγγραφέως βρίσκεται ή άξιολόγηση τών συνεπειών τών θεωριών αυτών όσον άφορᾶ ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας τών κοινωνικών έπιστημών.

Άντικείμενο τών θεωριών του Quine και του Davidson είναι ή ρεμελίωση του νοήματος και του προθεσιακού έντός ενός τροποποιημένου έμπειριστικού πλαισίου. (Ή Quine¹ άπορρίπτει τά δόγματα του φαινομεναλιστικού άναγωγισμού και του δυϊσμού αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων του κλασικού λογικού έμπειρισμού, ένῶ ό Davidson² άνασκευάζει έπιπροσθέτως τήν κλασική έμπειριστική διάκριση έννοιολογικού σχήματος και ουδέτερης, προ-έννοιολογικής πραγματικότητας). Καί οί δύο έπιδιώκουν νά διασώσουν βασικά χαρακτηριστικά μιᾶς έμπειριστικής θεωρίας του νοήματος, έκλαμβάνοντας ως μονάδα έμπειρικής σημασίας τή γλώσσα ως όλο και όχι έπιμέρους όρους ή προτάσεις. Στόχος τους είναι νά δείξουν

1. Βλ. W.V. Quine «Two Dogmas of Empiricism», *Philosophical Review*, 1951. Έχει άνατυπωθεϊ στό *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1952· και Harper Torchbooks, 1963.

2. Βλ. D. Davidson, «On the Very Idea of a Conceptual Scheme», *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 47 (1973-4)· έλλην. μτφ. Ν. Γρηγοριάδη, *Δευκαλίων* 11/1, Όκτώβριος 1992.

πώς, στη βάση εμπειρικών δεδομένων, συγκροτείται το νόημα και το προθεσιακό· πώς αποδίδεται νόημα στις έκφορες ενός ατόμου και περιεχόμενα στις πράξεις του μέσω της απόδοσης πεποιθήσεων, προθέσεων και επιθυμιών. Στο πλαίσιο αυτού του εγχειρήματος καταφεύγουν σ' ένα μεθοδολογικό εύρημα: ο μόνος Quine στην «ριζική μετάφραση», ο δέ Davidson στη «ριζική έρμηνεία». Το ότι η μετάφραση/έρμηνεία είναι ριζική σημαίνει ότι ο μεταφραστής/έρμηνευτής ξεκινάει χωρίς να γνωρίζει τίποτε για τον διμλητή/δρώντα, με μόνα «δεδομένα» τις ανερμήνευτες έκφορες/συμπεριφορές του και τις περιστάσεις εντός των οποίων αυτές λαμβάνουν χώρα. Έπειδή ακριβώς ο ριζικός μεταφραστής/έρμηνευτής δεν έχει στη διάθεσή του κανένα από τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα όταν κανείς μεταφράζει από μία γλώσσα σε μία άλλη οίκεία, με κοινές παραδοχές και ιστορία, οι δύο θεωρητικοί έκλαμβάνουν τη ριζική μετάφραση/έρμηνεία ως προνομιακή για την κατανόηση της σχέσης γλώσσας και εμπειρίας και κατ' επέκταση για την κατανόηση της φύσης του νοήματος, των προτασιακών στάσεων και των πράξεων. Οι διαπιστώσεις τους είναι ριζοσπαστικές.

Ο Quine προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η μετάφραση είναι άκαθορίστη (indeterminate): βάσει του συνόλου των διαθέσιμων εμπειρικών δεδομένων ένας μεταφραστής μπορεί να κατασκευάσει περισσότερες από μία εξίσου έγκυρες μεταφράσεις μιās γλώσσας. Εάν υποθέσουμε ότι L και M είναι οι γλώσσες που μιλούν δύο ριζικά διαφορετικές κοινότητες, σύμφωνα με την άποψη του Quine, υπάρχουν πολλές δυνατές αλλά ασυμβίβαστες μεταφράσεις μεταξύ της L και της M, ενώ δεν υφίσταται ένας αξιόπιστος τρόπος προκειμένου να προσδιορισθεί μιá οριστικά όρθή μετάφραση³. Η «άκαθοριστία της μετάφρασης» προκύπτει ως αποτέλεσμα δύο παραδοχών που ένστερνίζεται ο Quine: πρώτον, της έπαληθευσιακρατικής θέσης του Peirce ότι το νόημα μιās πρότασης έξαρτάται από το τί θα μετρούσε ως μαρτυρία υπέρ της αλήθειάς της (με άλλα λόγια, το νόημα έξισοδται με το εμπειρικό περιεχόμενο)· και δεύτερον, της όλιστικής θέσης του Duhem ότι οι θεωρητικές προτάσεις άντλοδν τη μαρτυρία τους όχι ως μεμονωμένες προτάσεις αλλά μόνο στο πλαίσιο ευρύτερων συνόλων θεωριών⁴. Πλέγματα ή δομές θεωριών συναντοδν όλιστικά τόν κόσμο, αποτελώντας έτσι οι ίδιες τη μονάδα νοήματος και όχι οι έπιμέρους προτάσεις εντός αυτών. Αβίαστο συμπέρασμα των παραπάνω θέσεων είναι ότι το νόημα (όπως και η έξήγηση, η αλήθεια, οι «προθεσιακές όντότητες» γενικά) πρέπει να άντιμετωπίζονται όλιστικά, πάντα σχετικά προς ένα γλωσσικό/θεωρητικό όλο και ποτέ πέραν ή έκτός αυτού.

Όταν πρόκειται να μεταφράσουμε ή να άποφασίσουμε μεταξύ θεωριών

3. Βλ. λ.χ. W.V. Quine, *Word and Object*, Cambridge, Mass: MIT Press, 1960 κεφ. 2· και *Ontological Relativity and Other Essays*, New York, Columbia University Press, 1969, κεφ. 2.

4. W.V. Quine, «Epistemology Naturalized» στο *Ontological Relativity*, σσ. 80-1.

διαφορετικῶν γλωσσικῶν/θεωρητικῶν ὀλοτήτων ἢ ἐννοιολογικῶν σχημάτων (τά ὅποια κατά τόν Quine εἶναι σύνολα προτάσεων πού θεωροῦνται ἀληθεῖς), εἴμαστε ἀντιμέτωποι μέ καταστάσεις ὑποκαθορισμοῦ (underdetermination). Δέν ὑπάρχουν ἐμπειρικά ἀντικειμενικοί τρόποι γιά νά ἀποφασίσουμε ἀνάμεσά τους. Τά ἴδια τά ἐμπειρικά δεδομένα, ἢ ὄντολογία, καθίστανται σχετικά πρός ἐννοιολογικά σχήματα ἢ γλώσσες καί δέν ὑπάρχει κανένα ἀποφασιστικό γεγονός τό ὅποιο νά εἶναι σέ θέση νά καθορίσει τήν «ἀντικειμενικότητα» τῆς μετάφρασης ἢ τῆς ἐπιλογῆς μεταξύ τους. Ἡ θέση τῆς ἀκαθοριστίας ὀδηγεῖ τόν Quine σέ μιᾶ μορφή ριζικοῦ ἐννοιολογικοῦ καί ὄντολογικοῦ σχετικισμοῦ ὁ ὅποιος βρίσκεται στόν ἀκριβή ἀντίποδα τοῦ σχετικισμοῦ τοῦ Feysabend καί τοῦ (πρώϊμου) Kuhn. Ἐνῶ ἡ «θέση τῆς ἀσυμμετρίας» τῶν τελευταίων ὀρίζει ὅτι δέν ὑπάρχει καμία δυνατότητα μετάφρασης ἀπό ἕνα ἐννοιολογικό σχῆμα («παράδειγμα») σ' ἕνα ἄλλο, ἡ θέση τῆς ἀκαθοριστίας ὀρίζει ὅτι ὑπάρχουν πάρα πολλές τέτοιες μεταφράσεις καί κανένας ὀριστικός τρόπος γιά νά ἀποφασίσουμε ἀνάμεσά τους.

Ὁ ὀλισμός τοῦ Quine καί ὁ σκεπτικισμός του γιά τά ἐπιμέρους (particulars) ἔχουν ἐπηρεάσει τό ἔργο τοῦ Davidson, ὁ ὅποιος συνδυάζει τή θεωρία τῆς γλώσσας μέ μία θεωρία τοῦ νοῦ (mind), ὑποστηρίζοντας ὅτι δέν μπορούμε νά ἀποκτήσουμε κατανόηση τῆς γλώσσας κάποιου χωρίς νά γνωρίζουμε πολλά ἀπό αὐτά πού πιστεύει. Κατά τή διαδικασία τῆς ἐρμηνείας προτείνει μιᾶ ἀρχή «ἐρμηνευτικῆς χάριτος», ἡ ὁποία ὀρίζει ὅτι οἱ πεποιθήσεις τῶν ὑπό ἐρμηνεία ὀμιλητῶν εἶναι τίς περισσότερες φορές ἀληθεῖς παρά ἐσφαλμένες καί ὅτι οἱ ἴδιοι λένε πιό συχνά τήν ἀλήθεια παρά τό ἀντίθετο, σύμφωνα μέ τά δικά μας πρότυπα. Ἐρμηνεύουμε, λοιπόν, κατά τέτοιο τρόπο ὥστε νά μεγιστοποιοῦμε τίς ἀληθεῖς πεποιθήσεις καί τίς ἀληθεῖς προτάσεις τῶν ἄλλων μέ βάση τά πρότυπά μας. Τό ἐρμηνευτικό αἷτημα τῆς «χάριτος» λειτουργεῖ στό ἔργο τοῦ Davidson ὡς μέσο ἀνάσχεσης τῶν ἀκραίων σχετικιστικῶν συνεπειῶν τῆς θέσης τῆς ἀκαθοριστίας τοῦ Quine (βλ. σημείωση 2), καθώς, κατά τήν ἐπιδίωξη τοῦ ἰδίου, παρουσιάζεται νά θεσπίζει ἕναν «κοινό χῶρο» ὀρθολογικότητας μεταξύ τοῦ μεταφραστικῆ καί τῶν ὑποκειμένων τῆς μετάφρασης. Ὅμως στήν πραγματικότητα ἡ ὀρθολογικότητα πού ἐπικαλεῖται δέν εἶναι παρά ἐκείνη τοῦ ἐρμηνευτικῆ, ὁ ὅποιος ἀπλῶς ἀποδίδει τίς δικές του πεποιθήσεις καί προτάσεις στόν «ἀλλότριον» ὀμιλητή/δρῶντα προκειμένου νά τόν καταστήσει ἔλλογο. (Ὁ κίνδυνος πού ἐλλοχεύει ἐδῶ εἶναι ἡ διολίσθηση τοῦ Davidson στόν ἀκραῖο ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό – γεγονός τό ὅποιο εὔστοχα ἀναδεικνύει ἡ Ἰ. Πατέλλη στή σχετική συζήτηση. Βλ. *Νόημα καί Πράξη*, σ.σ. 158 κ.ἐξ.).

Ἡ ριζική ἐρμηνεία εἶναι θεμελιωδῶς ὀλιστική. Ἀπηχώντας ἀπόψεις τοῦ Quine, ὁ Davidson διατείνεται ὅτι τόσο στή σημασιολογία ὅσο καί στήν ψυχολογία τό νόημα τῶν λέξεων ἢ προτάσεων καί τό περιεχόμενο τῶν στάσεων ἑνός ἀτόμου δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν μεμονωμένα ἀλλά συνολικά. Μόνο στό πλαίσιο μιᾶς σύνολης θεωρίας γιά τή σκέψη, τήν ὀμιλία καί τήν πράξη ἑνός ἀτόμου μπορεῖ ὁ ἐρμηνευτικῆς νά ἐρμηνεύσει τό νόημα τῶν ὄρων ἢ προτάσεων καί τό περιεχόμενο τῶν στάσεων αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου.

Οί απόψεις του Davidson για τό νοῦ καί τίς ψυχικές/προθεσιακές ὀντότητες εἶναι τόσο δυσπρόσιτες ὅσο εἶναι ἀμφιλεγόμενες. Ἀποδίδει μιά «ἀνωμαλία» στό ψυχικό σέ σχέση μέ τό φυσικό, ἡ ὁποία σέ τελική ἀνάλυση σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχουν γνήσιοι ψυχολογικοί νόμοι⁵ γιά τήν κατανόησή του. Ὡς ἐκ τούτου οἱ πεποιθήσεις καί οἱ ἐπιθυμίες, συγκροτησιακά στοιχεία τῆς πράξης, δέν μποροῦν, κατά τόν Davidson, νά ἀποτελέσουν ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἐξήγησης. Ἡ θέση του αὐτή ἐξαρτᾶται, σέ μεγάλο βαθμό, ἀπό τήν ταυτόχρονη ἀπόρριψη τῆς ὑπαρξῆς ψυχοφυσικῶν νόμων, δηλαδή νόμων οἱ ὁποῖοι συνδέουν τό ψυχικό μέ τό φυσικό. Οἱ απόψεις του ὁμως ἔλκονται ἀπό μιά ἀντίληψη περί νόμων καί ἐπιστήμης ἡ ὁποία ἐδράζεται ἀπολύτως σ' ἓνα ὀρισμένο πρότυπο τῆς φυσικῆς. Ἐάν ἡ θέση του περί νόμων ἦταν σωστή, τότε οἱ μόνοι νόμοι πού θά μποροῦσαν νά ὑπάρξουν εἶναι ἐκεῖνοι τῆς φυσικῆς καί τῆς φυσικῆς χημείας. (Μολονότι ἀκόμα κι αὐτό εἶναι συζητήσιμο, ὅπως ἐπισημαίνει στή σχετική πραγμάτευση τῶν νόμων ἡ Ἰ. Πατέλλη, βλ. σσ. 175 κ.ἐξ.).

Τελικῶς, ὁ Davidson (ὅπως καί ὁ Quine) ἐντοπίζει μιά ποιοτική διαφορά μεταξύ φυσικοῦ καί ψυχικοῦ, μεταξύ σώματος καί νοῦ, στή βάση τοῦ γεγονότος ὅτι τά φυσικά σώματα εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπό τή φυσική θεωρία μ' ἓναν τρόπο πού ὁ νοῦς καί τά νοητικά φαινόμενα δέν εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐρμηνεία. Ὁ νοῦς, κατά τόν Davidson, εἶναι αὐτό πού ἀποδίδουμε σέ κάποιον ὅταν παρέχουμε μιά ὀρθολογική ἐρμηνεία τῆς συμπεριφορᾶς του. Αὐτή εἶναι ὅλη κι ὅλη ἡ πραγματικότητα τήν ὁποία νοῦς καί νοητικά φαινόμενα μποροῦν νά ἔχουν.

Οἱ θέσεις αὐτές ἐγείρουν μιά σειρά ζητημάτων σχετικά μέ τό χαρακτήρα τῶν προθεσιακῶν φαινομένων, καθώς καί τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐξηγήσεων πού δίνουμε γι' αὐτά. Ἐάν ὁ Davidson ἔχει δίκιο, ἐάν δέν ὑπάρχουν γνήσιοι ψυχολογικοί καί ψυχοφυσικοί νόμοι, τότε καθίσταται ἀμφίβολο κατά πόσον οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες, οἱ ὁποῖες κατά ἓνα μεγάλο μέρος τους ἐρευνοῦν αὐτά τά φαινόμενα (τά νοήματα καί τά περιεχόμενα τῶν πράξεων, τῶν πεποιθήσεων, τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὀνόντων, ἀτομικά ἢ συλλογικά, στήν ἀλληλοδιαπλοκή τους μέ μακροσκοπικά φαινόμενα, ὅπως θεσμούς, κλπ.), μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἐπιστήμες μέ τήν συνήθη καί ἀξιολογικά φορτισμένη σημασία τοῦ ὄρου. Ἡ διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς βασικές ἐπιδιώξεις τοῦ βιβλίου τῆς Ἰ. Πατέλλης.

Συγκεκριμένα, στόχος τῆς συγγραφῆς εἶναι μέσα ἀπό τήν ἐρμηνευτική ἀνασυγκρότηση τῶν ὑπό πραγμάτευση θεωριῶν νά ἐντοπίσει, καί στή συνέχεια νά ἐλέγξει, οὐσιώδεις κοινές παραδοχές στίς ὁποῖες θεμελιώνονται αὐτές οἱ θεωρίες καί οἱ ὁποῖες προδιαγράφουν τά συμπεράσματα στά ὁποῖα καταλήγουν. Τό βιβλίο χωρίζεται σέ δύο μέρη. Στό Α' Μέρος παρουσιάζ-

5. D. Davidson, *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon Press, 1980, σ. 208· ἐπίσης σσ. 209, 224.

ζονται αναλυτικά και με σαφήνεια οί αντίστοιχες απόψεις του Quine και του Davidson και εξετάζονται καιρία ερμηνευτικά προβλήματα που προκύπτουν από τά κείμενά τους. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή συζήτηση ενός προβλήματος τό όποιο προκύπτει από τά κείμενα του Quine και άφορᾶ τή δικαιολόγηση τής διαφορετικῆς στάσης που υίοθετεῖ ό ἴδιος άπέναντι στίς φυσικές και στίς κοινωνικές θεωρίες. Συγκεκριμένα, μολονότι δέχεται ότι και στίς δύο περιπτώσεις τά δεδομένα ύποκαθορίζουν τίς αντίστοιχες θεωρίες, διατείνεται ότι οί φυσικές όντότητες, τά προϊόντα τών φυσικῶν θεωριῶν, εἶναι αντικειμενικές, ένῶ τά νοήματα και οί προθεσιακές όντότητες δέν εἶναι.

Στό Β΄ Μέρος ή Ί. Πατέλλη εξετάζει τό πλαίσιο τών παραδοχῶν αὐτῶν τών θεωριῶν. Συγκεκριμένα διερευνᾶ τήν παραδοχή ότι τό φυσικό ἔχει μία προνομιακή ύπόσταση σέ σχέση μέ τό νοηματικό και τό προθεσιακό, και ότι έπομένως τό φυσικό συνιστᾶ τήν κατάλληλη βάση, τό δεδομένο, γιά τή μετάφραση και τήν έρμηνεία του νοηματικού (Quine): τήν παραδοχή ότι ό μεταφραστής/έρμηνευτής δέν ἔχει καμία νοηματική ή προθεσιακή γνώση γιά τόν όμιλητή/δρῶντα αλλά προσεγγίζει χωρίς νοηματικές προϋποθέσεις «άνερμήνευτες» άτομικές έκφορές και συμπεριφορές: και τήν παραδοχή ότι οί άξίες και τά ενδιαφέροντα του μεταφραστή/έρμηνευτή συνιστοῦν έξωτερικούς, περιστασιακούς και όχι ούσιαστικούς, συγκροτησιακούς παράγοντες μιᾶς μετάφρασης/έρμηνείας. Θεωροῦμε ιδιαίτερα σημαντικό τό Κεφάλαιο IV στό όποιο ή Ί. Πατέλλη εξετάζει τή δεύτερη από τίς παραπάνω παραδοχές και ύποστηρίζει ότι ή έρμηνεία προϋποθέτει κάποια γενική προκατανόηση τής κοινωνίας στήν όποία ανήκει ό δρῶν. Ή συγγραφέας δείχνει μέ πειστικό τρόπο ότι ή συγκεκριμένη παραδοχή, δηλαδή ή ἔλλειψη όποιασδήποτε προκατανόησης, όδηγεῖ τίς θεωρίες τής ριζικῆς μετάφρασης και έρμηνείας σέ παραδοξότητες. Και αὐτό διότι, μεταξύ άλλων, συνέπεια τής παραδοχῆς αὐτῆς εἶναι ότι ό μεταφραστής/έρμηνευτής δέν μπορεί νά συνιστᾶ πρόσωπο (νά ἔχει δηλαδή γλώσσα, έννοιολογικό πλέγμα, πεποιθήσεις, έπιθυμίες, κτλ.), τήν ἴδια στιγμή που, σύμφωνα μέ αὐτές τίς θεωρίες (άλλά βεβαίως και κάθε άλλη σχετική θεωρία), αὐτά άκριβῶς τά έννοιολογικά εφόδια εἶναι που επιτρέπουν στόν μεταφραστή/έρμηνευτή νά επιτελέσει τό έργο του. Τό σημαντικό στό έπιχειρήματα τής Ί. Πατέλλη εἶναι ότι δέν άντιμάχονται μόνον τίς απόψεις του Quine και του Davidson, αλλά και κάθε θεωρία ή όποια άρνεῖται στόν έρμηνευτή ή στόν κοινωνικό έπιστήμονα γνώσεις του γενικού, τής κοινωνίας, και θεμελιώνει τίς κοινωνικές έπιστήμες στή γνώση του ατομικού.

Άξιοσημείωτο εἶναι επίσης τό Κεφάλαιο VI στό όποιο ή Ί. Πατέλλη αναπτύσσει όρισμένες ενδιαφέρουσες απόψεις γιά τή λειτουργία τών ενδιαφερόντων και άξιῶν του έρμηνευτή ή του κοινωνικού έπιστήμονα στή σύσταση μιᾶς έρμηνείας, ύποστηρίζοντας ότι μιᾶ έρμηνεία συγκροτεῖται πάντα αναφορικά πρός αὐτές. Ίνδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ή συζήτηση τής όρθολογικότητας στό Κεφάλαιο V. Έδῶ ή συγγραφέας αντιπαραθέτει πρός μιᾶ τυπική έννοια τής όρθολογικότητας που αποδέχεται ό

Davidson μία περισσότερο ουσιαστική ή «περιεχομενική» και, κατά την κρίση μας, ὀρθότερη ἔννοια, βάσει τῆς ὁποίας ἀντικρούεται τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Davidson ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐπιστημονικὲς νομολογικὲς ἐξηγήσεις οἱ ὁποῖες νὰ συνδέουν τὸ νοητικό/προθεσιακὸ μὲ τὸ φυσικό.

Θὰ μπορούσε νὰ ἐπισημανθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὀρθολογικότητας, τὴν ὁποία ἐπικαλεῖται ὁ Davidson, δὲν εἶναι ἀπλῶς αὐτὴ τοῦ συνεποῦς καὶ συνεκτικοῦ προθεσιακοῦ συστήματος, δὲν συνίσταται δηλαδή ἀπλῶς στὴν ἐσωτερικὴ συνέπεια καὶ συνοχὴ τῶν πεποιθήσεων καὶ ἐπιθυμιῶν, θέση τὴν ὁποία φαίνεται νὰ τοῦ ἀποδίδει ἡ συγγραφέας (σσ. 170 κ.ἐξ.). Βεβαίως, κατὰ τὴν ἄποψή του, ἓνα προθεσιακὸ σύστημα (πεποιθήσεων, ἐπιθυμιῶν, κλπ.) ὑπόκειται στὶς δεσμεύσεις τῆς λογικῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ εἶναι ἐσωτερικὰ συνεπὲς καὶ συνεκτικό. Φαίνεται ὁμως νὰ δέχεται ἐπιπρόσθετες δεσμεύσεις ὀρθολογικότητας οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τόσο στὴ σχέση τῆς πεποίθησης μὲ τὴ διαθέσιμη μαρτυρία (ἢ «χάρις» ἀπαιτεῖ οἱ περισσότερες πεποιθήσεις νὰ εἶναι ἀληθεῖς, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας τοῦ Tarski), ὅσο καὶ στὴ σχέση πεποίθησης καὶ ἐπιθυμίας μὲ τὴν πράξη. (Ὅπως ὁ ἴδιος γράφει, «ἢ πεποίθηση καὶ ἢ ἐπιθυμία πού ἐξηγοῦν μία πράξη πρέπει νὰ εἶναι τέτοιες ὥστε καθέννας πού θὰ εἶχε αὐτὴν τὴν πεποίθηση καὶ ἐπιθυμία θὰ εἶχε λόγὸ νὰ πράξει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο»⁶). Οἱ ἀρχές τῆς ὀρθολογικότητας πού καθοδηγοῦν τὴν ἔρμηνεία τῆς σκέψης καὶ τῆς πράξης παρέχονται ἀπὸ τίς ἀρχές μιᾶς θεωρίας τῆς (ὀρθολογικῆς) πεποίθησης καὶ ἀπόφασης (decision theory). Ὅμως καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση γεγονὸς παραμένει ὅτι οἱ ἀπόψεις του περί ὀρθολογικότητας, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἰ. Πατέλλη, εἶναι ἐγκλωβισμένες ἐντὸς ἑνὸς φορμαλιστικοῦ καὶ ἀτομικιστικοῦ πλαισίου. Οἱ ἐξηγήσεις τῆς πεποίθησης καὶ τῆς πράξης, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ Davidson, εἶναι ἐξηγήσεις μιᾶς ἀπλῆς «διαδικαστικῆς» ὀρθολογικότητας καὶ ἀφοροῦν μόνον ἄτομα. Εἶναι γενικεύσεις πού στηρίζονται στὴν ἀπόδοση ἀτομικῶν στάσεων, πεποιθήσεων, προτιμήσεων καὶ χαρακτηριστικῶν⁷. Μεταξὺ τῶν ἰδιαίτερων πλεονεκτημάτων τοῦ Κεφαλαίου V τοῦ βιβλίου τῆς Ἰ. Πατέλλη πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἐπάρκεια τῶν ἐπιχειρημάτων μέσω τῶν ὁποίων ἀναδεικνύονται οἱ περιορισμοὶ τῆς παραπάνω προβληματικῆς.

Τὸ *Νόημα καὶ Πράξη* ἀποτελεῖ ἀξιόλογο ἐπίτευγμα καὶ ὡς πρὸς τοὺς δύο στόχους πού θέτει. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καταφέρνει νὰ ὀδηγήσει μὲ πληρότητα τὸν ἀναγνώστη στὶς δύσβατες ἀτραπούς τοῦ περίπλοκου, δυσνόητου καὶ ὄχι σπάνια σκοτεινοῦ ἔργου τοῦ Quine καὶ τοῦ Davidson. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀναδεικνύει μὲ πειστικότητα τίς δυσχέρειες καὶ τὰ ὅρια μιᾶς δεσπόμενης τάσης τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποία αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν, ὅσον ἀφορᾷ στὴ διαμόρφωση μιᾶς ἐπαρκοῦς μεθοδολογίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

6. D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford, Clarendon Press, σ. 159.

7. D. Davidson, *Essays on Action and Events*, σσ. 273-5.